

Zwaluwse predikanten of pastoors tijdens de reformatie

door

MATTI HERBEN EN ADA PEELE

Inleiding

In 1641 kreeg het dorp Hooge en Lage Zwaluwe een nieuw kerkgebouw. De oude, van oorsprong katholieke kerk, bevond zich toentertijd in zo'n vervallen staat dat in 1639 tot afbraak besloten was. Ter gelegenheid van het driehonderdjarige bestaan van het 'nieuwe' kerkgebouw schreef dr. A.R. Hulst in 1941 een boekje met de titel *Onze kerk van drie eeuwen* waarin hij de geschiedenis van de nieuwe kerk schetst.¹ In dat boekje geeft hij ook een predikantenlijst. De lijst begint in 1603 met Gosewinus Johannes die volgens Hulst omstreden was en daarom beter niet de eerste predikant van Zwaluwe genoemd kan worden maar een soort oefenaar.

1. De in 1641 gebouwde NH Kerk van Hooge Zwaluwe voor de grote kerkbrand van 1910.

In dit artikel zullen we op basis van de classicale acta van de Classis Dordrecht deze Gosewinus Johannes nader belichten.² Verder zullen we ingaan op de vele pogingen van de Zwaluwnaren om na zijn ontslag een nieuwe predikant te krijgen. Maar eerst zal aan de hand van gegevens uit de rentmeestersrekeningen van Hooge Zwaluwe worden nagegaan wie vóór Gosewinus Johannes predikant in Zwaluwe was en wat de reformatie voor de ingezetenen van Hooge Zwaluwe financieel betekende.³

Predikant meester Peter Michielsz.

Volgens de rekening van rentmeester Johan van de Corput met de inkomsten en uitgaven over het jaar 1594 van de domeinen *Hooge Swaluwe, Twintichhoeven ende Cleijn Waspick* ontving de predikant van Zwaluwe, meester Peter Michielsz., zijn jaarlijkse gage in twee termijnen, namelijk op St. Jan en op kerstavond.⁴ Deze bedroeg 36 pond, dezelfde gage die de pastoors van alle oude tijden uit de domeinen van Hooge Zwaluwe gegund werd.

De gage van den predikant van der Hooge Zwaluwe meester
 Michielsz. betaelt voor es Jaer
 gages de pastoor van der Hooge Zwaluwe van
 alle oude tijden vte domeyne van der
 Hooge Zwaluwe gegont verstaen Johannis
 ende kerstavont anno 1594. Dertig schillinge
 Enigenting schillinge by esme quitant hier
 betaelpende

— credit

2. Vermelding van het salaris van predikant meester Peter Michielsz in de rentmeestersrekening uit 1594.⁵

Een dergelijke vermelding lezen we ook in de rekeningen van 1592 en 1593, maar daar wordt de naam van de predikant niet genoemd.^{6 7} Naast de gage voor de predikant betaalde de rentmeester jaarlijks dertig schellingen aan de kerkmeesters van Hooge Zwaluwe. Dit bedrag hadden de voorvaderen van de prins van zekere oude tijden aan de kerkfabriek gegund. Uit deze rekeningen blijkt duidelijk dat, volgens rentmeester Johan van de Corput, Zwaluwe al in 1592 een predikant had.

Verhoging van de predikantsgage

In 1594 vroegen de wethouders en ingezetenen van Hooge en Lage Zwaluwe aan

de curator van het sterfhuis van de prins van Oranje om een verhoging van de gage van hun predikant omdat hij van 36 pond niet kon rondkomen.⁸ Volgens de wethouders lukte dat de pastoor vroeger wel omdat deze toen ook inkomsten had uit offergelden, nachtwaken bij doden, missen, trouwen en het dopen van kinderen. Aangezien deze extra inkomsten nu, met de reformatie, grotendeels waren weggevallen, betaalden de wethouders en ingezetenen hun predikant jaarlijks voor zijn levensonderhoud 220 pond. Bovendien genoot hij vrije huishuur en het kosteloze gebruik van vier bunder land die hij als wei- en hooiland voor zijn koeien kon gebruiken. Alles bij elkaar kostte dit de ingezetenen van Zwaluwe een grote som geld.

Daarom verzochten zij de curator aan de gewone gage van 36 pond, jaarlijks 164 pond toe te voegen uit de inkomsten van de kerkgoederen van Drimmelen. Dit omdat de inwoners van Drimmelen ook van de diensten van hun predikant gebruik maakten en omdat de arme gemeente van Zwaluwe zijn resterende gage en de huur van huis, wei- en hooiland vergoedde. De curator besloot daarop de bijdrage aan de gage en het levensonderhoud van de Zwaluwse predikant uit de domeinen van Hooge Zwaluwe met ingang van 1 januari 1595 te verhogen tot 110 pond per jaar.

Tegelijkertijd vroegen de wethouders en ingezetenen van Zwaluwe om een bijdrage van de curator aan de gage en het onderhoud van een schoolmeester. Er was al veertien jaar geen schoolmeester in Hooge en Lage Zwaluwe om de jongeren te instrueren, leren en onderwijzen. Deze waren daardoor opgegroeid in alle ondeugd, zodat in de beide dorpen vrijwel geen bekwame mensen te vinden waren die konden lezen en schrijven. Zij konden de prins dan ook niet dienen als administrateur van justitie of bedijking, als schepen, gezworene of heemraad als daar niet eerst in voorzien werd. De wethouders waren al met een eerlijke, bekwame man overeengekomen dat hij hen als schoolmeester wilde dienen voor een gage van 114 pond per jaar. Daarnaast zou hij vrije huishuur en het schoolgeld van de kinderen krijgen. Dit schoolgeld was vastgesteld op een stuiver per kind per week. Ook nu weer vroegen de wethouders en ingezetenen van Zwaluwe om deze jaarlijkse gage te betalen uit de inkomsten van de kerkgoederen van Drimmelen of van de domeinen van Hooge Zwaluwe. De curator besloot om met ingang van 1 januari 1595 jaarlijks 60 pond te betalen uit de domeininkomsten van Zwaluwe als bijdrage aan de gage van de te benoemen schoolmeester. Kort daarna benoemden de wethouders Jacob Claesz. als schoolmeester van Zwaluwe.

Uit de toelichting op het verzoek van de wethouders en ingezetenen van Hooge en Lage Zwaluwe aan de curator van het sterfhuis van de prins van Oranje om een verhoging van de gage van meester Peter Michielsz., blijkt duidelijk dat deze kerkdienaar zich in Zwaluwe als predikant, en niet als pastoor manifesteerde. Verder is er over hem niets bekend. Zo weten we ook niet wanneer hij uit Zwaluwe is vertrokken.

*Op zoek naar een nieuwe predikant*⁹

Op 20 april 1604 werd de schout van Lage Zwaluwe Adriaan Anthonisz. Brant naar Tilburg gestuurd om daar pastoor Jan Roompot uit te nodigen naar Zwaluwe te

komen om op *des gemeentens* behage een predikatie te houden. Blijkbaar zat Zwaluwe toen zonder eigen predikant. Jan Roompot is inderdaad gekomen en enkele dagen gebleven. Op 26 april begeleidden de schout en de schoolmeester hem via Geertruidenberg, waar het gezelschap in *De Zalm* dineerde, naar Raamsdonk. Op 22 mei 1604 ging de schout opnieuw op stap, ditmaal naar Rucphen om daar de pastoor te vragen of hij de gemeente wilde komen bedienen. De pastoor was niet thuis, zodat de schout een nacht moest overblijven om hem alsnog te ontmoeten. Dat bleek verloren moeite te zijn omdat de pastoor juist een andere plaats had aangenomen. De teksten spreken van pastoor, doch kennelijk was predikant bedoeld, al waren in tal van gevallen de voorheen roomse pastoors tot de nieuwe religie overgegaan.

Tegen het eind van juni of het begin van juli 1604 gelukte het de gemeente weer een eigen predikant te krijgen. Het was Gooswijn Jansz. die soms heer Goesen werd genoemd. De gemeente liet hem met zijn familie per schuit thuis ophalen. In de schuit werd een half vat bier gedronken. Over deze predikant kunnen we meer vertellen dan over zijn voorgangers omdat hij veelvuldig onderwerp van gesprek was in de vergaderingen van de Classis Dordrecht. In de notulen van deze vergaderingen werd hij Gosewinus Johannes genoemd.

De Classis Dordrecht¹⁰

In 1600 omvatte de Classis Dordrecht een uitgebreid gebied, dat door veel stromen werd doorsneden. Het Hollands Diep en de Biesbosch vormden een geduchte barrière in de kerkelijke communicatie. Naast deze geografische scheidslijn was er ook een staatkundige en politieke scheidslijn, met aan de ene kant het gewest Holland en aan de andere kant 'Brabant onder Hare Hoog Mogenden'. Het grote Hollandse deel van de Classis Dordrecht viel vrijwel samen met het baljuwschap Zuid-Holland. Het kleinere Brabantse deel werd vanuit Den Haag bestuurd. In 1614 scheidde het Brabantse deel zich af en vormde de Classis Breda. Na deze afscheiding bestond de Classis Dordrecht uit een vijftal ringen. Dat waren de ringen Dordrecht, Overwater, Strijense (Hoekse) Waard, Alblasserwaard (Lage Waard), Zwijndrechtse Waard (Riederwaard). Hooge en Lage Zwaluwe vielen onder de ring Overwater.

De Classis kwam op gezette tijden voltallig bijeen. Tussen deze classisvergaderingen werden de lopende zaken waargenomen door gedeputeerden. Aangezien deze gedeputeerden in Dordrecht vergaderden, bestond deze groep van afgevaardigden uit predikanten van Dordrecht en de vlak daarbij gelegen plaatsen. Van de meeste van deze vergaderingen zijn de notulen bewaard gebleven. Deze zogenaamde classicale acta van de Nederlands Hervormde (Gereformeerde) Kerk (1573-1620) zijn als bron gebruikt om de Zwaluwse predikant Gosewinus Johannes nader te belichten.

Gosewinus Johannes verdacht van Roomse praktijken

Zijn naam werd voor het eerst vermeld in de notulen van de vergadering van gedeputeerden van 12 november 1604.¹¹ In deze vergadering werd een brief besproken waarin Franciscus Lansbergius, predikant te Rotterdam, de vergadering van gedeputeerden

teerden waarschuwde voor de praktijken van de monnik op Zwaluwe. Hij had namelijk horen zeggen dat een monnik, genaamd Gosewinus Johannes, in de voormiddag aan de Brabantse kant de mis deed, en in de namiddag op Zwaluwe kwam preken en dopen op *sijn geussche*. De monnik was ongehuwd en woonde samen met een begijn. De Classis Dordrecht vroeg aan Johannes Episcopus (Johannes Bisschop), predikant te Geertruidenberg, en Johannes Becius, predikant te Dordrecht, om hier navraag naar te doen. Als het waar was, moest de monnik van Zwaluwe geweerd worden.

Vervolgens lezen we een kleine twee jaar niets meer over deze omstreden predikant. Pas in de vergadering van 13 september 1606 werd weer melding gemaakt van een verlopen monnik, genaamd Gosewinus Johannes, die zo men zei, met een begijn in concubinaat zou zitten op Zwaluwe.¹² Hij ging daar voor in de kerkdienst en zijn pauselijke leer en manier van leven leidden er tot vele ergernissen en ongeregelheden. De monnik kreeg voor zijn diensten een traktement van de prins van Oranje. Eerder zagen we dat de predikant van Zwaluwe voor zijn diensten 110 pond ontving van de rentmeester van de prins, Johan van de Corput. Deze noemde hem, net als de wethouders van Zwaluwe, predikant, maar de gedeputeerden van de Classis Dordrecht waren het daar duidelijk niet mee eens. Zij verdachten Gosewinus Johannes van roomse praktijken. Daarom verzochten zij de Raden van de prins om hem te weren en in Zwaluwe orde op zaken te stellen. Indien nodig zouden zij van de ongeregelheden wel goed bewijs kunnen leveren. Ook vroegen gedeputeerden aan de Raden van de prins om in plaats van Gosewinus Johannes een gereformeerde predikant met sauvegarde in Zwaluwe te laten wonen. De Raden antwoordden daarop dat Gosewinus Johannes eerst door de Classis ontboden en gehoord moest worden. De gedeputeerden nodigden hem daarvoor uit, maar hij kwam niet opdagen.

Zo'n twee maanden later, in de classisvergadering van 7 tot 9 november te Dordrecht, werden predikant Demetrius en Michael Hogius, predikant te Streefkerk, met meerderheid van stemmen gekozen om naar Den Haag te gaan.¹³ Zij moesten daar de Raden van de prins gaan vertellen dat Gosewinus Johannes op het schrijven van de Classis niet verschenen was. Kort daarna ontving men een brief van Gosewinus Johannes waarin hij zich verontschuldigde voor het feit dat hij niet voor de Classis verschenen was. Als reden noemde hij dat zijn huisvrouw een ongeluk had gehad.¹⁴ Hij beloofde echter zo spoedig mogelijk naar Dordrecht te komen als hij weer ontboden werd. Men besloot hem op te roepen voor de volgende bijeenkomst van gedeputeerden. Johannes Becius moest hem schriftelijk ontbieden. Maar ook op dit verzoek reageerde Gosewinus Johannes niet. Daarom werd op 6 december 1606 in de vergadering van gedeputeerden besloten om hem nog eenmaal aan te schrijven.¹⁵ Zodra hij zich zou melden, zouden de broeders (predikanten) uit Dordrecht, met degenen die zij van buiten daarbij konden halen, met hem spreken. Zij moesten daarvan verslag doen op de eerstvolgende bijeenkomst van gedeputeerden. Johannes Becius schreef Gosewinus Johannes een brief waarin hij hem verzocht binnen veertien dagen te verschijnen. Daar men niet wist wanneer het hem het best uitkwam om te verschijnen, had men hem deze keer geen vaste tijd gesteld. Zo probeerden de gedeputeerden hem iedere kans te ontnemen om zich weer te verontschuldigen.

Op 10 januari 1607 verscheen Gosewinus Johannes eindelijk in de vergadering van gedeputeerden.¹⁶ In de notulen werd hij de pastoor op Zwaluwe genoemd. Men had de predikanten van de stad Dordrecht samen met een predikant van buiten de stad, die zij er op tijd bij hadden kunnen krijgen, opdracht gegeven om met hem te disputeren. Zo waren Andreas Demetrius, Johannes Becius, Johannes Debetius en Balthazar Lydius, allen predikant in Dordrecht, en Daniel Demetrius, predikant te Groote Lindt, in vergadering bijeengekomen. Tijdens hun ondervraging van Gosewinus Johannes hadden zij het volgende uit zijn mond opgetekend.

Op de vraag door wie hij beroepen was antwoordde Gosewinus Johannes dat hij nu (in 1607) voor het vierde jaar op Zwaluwe stond en beroepen en aangenomen was door de wethouders van Zwaluwe, zonder dat het beroep goedgekeurd was door enig kerkelijk persoon. Voordat hij naar Zwaluwe kwam, had hij in Veenen (Veen) bij Heusden in het land van Altena gestaan. Hij was daar op gelijke wijze beroepen, dus ook zonder medeweten van de bisschop van 's-Hertogenbosch, en had daar twee jaar gestaan (in 1602 en 1603). Daarvoor had hij twee en een half jaar gestaan te Melcen (Melle) in Vlaanderen (d.w.z. van 1599 tot 1601). Hij was daar gekomen vanuit 's-Hertogenbosch waar hij geprofeest was in het klooster Porta Coeli (Caeli) van de orde der Benedictijnen. Deze monniken werden ook wel Guuilielmiten (Wilhelmieten) genoemd.

Het Wilhelmietenklooster Porta Caeli of Baseldonck in 's-Hertogenbosch werd gesticht omstreeks 1245. Het was de oudste Wilhelmietenvestiging ten noorden van de Alpen. Enkele jaren na de stichting van de stad vestigde een groepje kluizenaars zich buiten de wallen op een van de hoger gelegen donken in het omliggende moerasgebied. De leider van het groepje heette Winand van Bazel. Hun klooster werd daarom Bazeldonk genoemd. De Wilhelmietenkloosterorde was gesticht in de tweede helft van de twaalfde eeuw door de leerlingen van de kluizenaar Wilhelmus de Malavalle in Toscana. Eerst hadden de monniken tot doel een kluizenaarsleven te leiden volgens de strenge regels van Wilhelmus. In de eerste helft van de dertiende eeuw schreef de paus hun de regel van St. Benedictus voor en de constituties van de Cisterciënzers. De monniken leefden samen in priorijen zonder een abt, omdat de rang van abt als te rijk beschouwd werd. De prior werd vanuit hun midden gekozen. De meeste communiteiten waren maar vijf tot tien monniken groot. In de dertiende eeuw had de orde ongeveer vijftig vestigingen. Gedurende de vijftiende en zestiende eeuw verdween het Italiaanse deel van de orde en werd het Duitse deel sterk gereduceerd door de reformatie. Echter in Vlaanderen, Brabant, het diocees Luik en Noord-Frankrijk bleef het vol vitaliteit. De orde werd ontbonden omstreeks het midden van de negentiende eeuw toen de laatste Wilhelmiëter in de wereld, een monnik van Huibergen, overleed. Het Wilhelmietenklooster Baseldonck of Porta Caeli in 's-Hertogenbosch werd met de reformatie in 1629 ontbonden. Gosewinus Johannes was dus in dit klooster geprofeest en had omstreeks 1599 's-Hertogenbosch verlaten.¹⁷

3. Kaart uit het begin van de zeventiende eeuw met linksonder: Baseldonck waar Gosewinus Johannes in het klooster Porta Caeli geprofest was, middenboven: Beern (Berne) waar hij trouwde en rechtsboven: Veen (Veenen) waar Gosewinus Johannes kerkdienaar was voordat hij naar Zwaluwe kwam.¹⁸

Tijdens zijn gesprek met de gedeputeerden van de Classis Dordrecht vertelde Gosewinus Johannes ook dat hij als jonge man geëxamineerd en bevestigd was door bisschop Sonnius. Franciscus Sonnius was van 1561 tot 1570 bisschop van 's-Hertogenbosch en van 1570 tot 1576 bisschop van Antwerpen. Gosewinus Johannes zei dat hij nu (in 1607) 37 jaar oud was. Hij was dus geboren in 1570. Op de vraag hoe hij dan geëxamineerd kon zijn door Sonnius, noemde hij een andere bisschop onder wie hij geprofest was namelijk Carbeels. Dat kon beter kloppen, want Clemens Carbeels was van 1584 tot 1592 bisschop van 's-Hertogenbosch. Op de vraag waarom hij buiten kennis van de bisschop zulke beroepingen had aangenomen, antwoordde hij dat hij dat deed, omdat hij in strijd met de pauselijke ordonnantiën was getrouwd. Zijn huisvrouw was een religieuze, die echter alleen de gelofte van gehoorzaamheid, maar niet die van het celibaat had afgelegd. Zij was met Gosewinus Johannes vanuit 's-Hertogenbosch gekomen en zij waren in de abdij Sint

Bernardus bij Heusden in het huwelijk getreden. Hiermee werd waarschijnlijk de abdij van Berne bedoeld. Gosewinus Johannes was *occulte* getrouwd, d.w.z. zonder te zeggen wat voor een persoon hij was. Hun voorgenomen huwelijk was wel afgekondigd en zij waren gewoon in het openbaar getrouwd. Het huwelijk was ingezegend door een katholieke pastoor genaamd Gualtherus. Gosewinus Johannes bekende daar geen attestatie of getuigenis van te hebben. Verder vertelde hij dat hij bij zijn huisvrouw twee kinderen had. Een van de kinderen had hij tweemaal laten dopen, omdat men twijfelde dat het kind de eerste keer in de Bommelerwaard wel goed gedoopt was. De tweede keer werd het kind alleen belezen.

4. Kaart uit het eind van de zestiende eeuw met rechtsonder Melle waar Gosewinus Johannes twee en een half jaar kerkdienaar was.¹⁹

Wat zijn leer betreft, bekende hij het evangelie te preken *entre deux catholico more*. Hij verklaarde het niet eens te zijn met de pauselijke leer dat een priester niet mocht trouwen. Hij geloofde dat de kerk wel kon dwalen, en hij vond dat het allemaal botte boeren waren die in het vagevuur of purgatorium (zuivering van zonden) geloofden. Verder verwierp hij de afgoderij van het pausdom en erkende hij dat de paus niet een aardse God was. In de grond van de leer hield hij het wel bij de leer van het pausdom. Ook geloofde hij in het fundament van de pauselijke leer dat wij

gerechtvaardigd worden door de goede werken voor God en de mensen. Hij hoopte ook zelf door zijn goede werken zalig te worden. Hij zou God aan de voeten vallen als hij tekort schoot. Ook zei hij zeven sacramenten te erkennen. Hij sprak daar echter zo twijfelachtig over dat het scheen alsof hij maar in één sacrament geloofde. Er stond volgens hem immers geschreven *unum baptisma*.

Op de vraag of hij de eucharistie ook voor een sacrament hield, antwoordde hij bevestigend. Het was dus duidelijk dat hij de zeven pauselijke sacramenten erkende. Toen men hem bestraffend toesprak vanwege zijn ongestadige en twijfelachtige bekenenis, en hem het bestaan van zeven sacramenten met redenen uit Gods woord weerlegde, zei hij dat hij onderwezen wilde worden om dat te leren.

Gevraagd naar de boeken waaruit hij studeerde, antwoordde hij dat hij de bijbel en andere katholieke boeken gebruikte. Hij bekende verder dat hij geen mis deed maar ook geen avondmaal bediende. Vervolgens vroeg men hem naar de fabel die hij gepreekt zou hebben over Christus en Petrus die samengekomen waren in een dorp waar men kermis hield et cetera. Hij bekende dat inderdaad gepreekt te hebben, maar hij had dat gebruikt om de boeren te bewegen zich afzijdig te houden van ongeregelheden tijdens de kermissen. Toen men hem vroeg waar hij dat gelezen had, zei hij de fabel gevonden te hebben in geschriften van zijn voorganger.

Tevens vermaanden de gedeputeerden hem over zijn lichtvaardige voorstellen, ook op de preekstoel, en over zijn ongeregeld leven. Hij zou dagelijks in de herbergen verkeren en vele oneerlijke en lichtvaardige manieren hebben. Hij ontkende dat en beriep zich op het getuigenis van zijn wethouders, zowel wat zijn leer betrof als ook zijn levenswandel.

Tenslotte vermaande men hem afstand te doen van het predikantsambt. Als argument noemde men dat hij daartoe niet wettelijk beroepen was. Hij deed dat niet in overeenstemming met ordonnantiën van het pausdom, maar ook niet in overeenstemming met die van de gereformeerde kerk. Hij bekende niet vast te staan in zijn gevoelen en ook niet bekwaam te zijn om het anderen te leren. Aangezien Gosewinus Johannes al eerder toegaf het fundament van de pauselijke leer te aanvaarden, wilden de gedeputeerden hem laten onderwijzen in de gereformeerde leer.

Hij zei dat de tijd waarvoor hij was aangenomen als predikant in Zwaluwe komende 6 januari (1608) afliep. Hij wilde dat men hem nog zolang in Zwaluwe zou dulden. Daarop antwoordden de gedeputeerden dat het beter was als hij terstond deze dienst verliet en dat hij naar school ging om zich beter te laten onderwijzen in de christelijke religie. Hij zei daar nog niet zeker van te zijn. Hij wist zelf niet wat hij geloofde. Hij zei niet van zin te zijn om deze raad op te volgen. Ook had hij te lang Latijn en Grieks gestudeerd om schoolmeester te worden. Hem werd toen aangezegd dat de vergadering rapport zou uitbrengen aan degenen die hen geautoriseerd en belast hadden hem te ondervragen, om daarna naar bevinden te handelen.

Op de terugreis naar Zwaluwe schreef Gosewinus Johannes, aan boord van het schip, ijlings een brief waarin hij memoreerde wat in de vergadering besproken was.

Deze brief werd voorgelezen tijdens de vergadering van gedeputeerden op 26 januari 1607. Daarna gingen de gedeputeerden akkoord met het voorstel om een eind te maken aan de zaak van Gosewinus Johannes. Men zou daartoe de Raden van de prins middels een schriftelijke remonstrantie laten weten wat de broeders uit zijn mond en uit zijn schrijven van hem hadden vernomen. Johannes Becius zou de brief schrijven en Johannes Debetius moest de brief naar Den Haag brengen.²⁰

Het advies van de Classis om Gosewinus Johannes te verwijderen

In de classisvergadering te Westmaas die gehouden werd van 24 tot 26 april 1607 werd gemeld dat de gedeputeerden, op last van de Zuid-Hollandse Synode, aan de Raden van zijne excellentie verzocht hadden om pastoor Gosewinus Johannes uit Zwaluwe te verwijderen en daar een andere trouwe leraar in zijn plaats aan te stellen.²¹ Om te voorkomen dat dit schriftelijke verzoek door langer uitstel in de vergetelheid raakte, was besloten onmiddellijk twee broeders uit de vergadering te kiezen die met de eerstgenoemde twee broeders naar Den Haag zouden reizen. Zij moesten daar de door Johannes Becius namens de gedeputeerden opgestelde brief mondeling gaan toelichten om zo actie te bevorderen. Balthazar Lydius en Michael Hogius werden hiermee belast. Tegelijk zouden zij aan de prins van Oranje of aan de edellieden van zijn Raad een verzoek tonen aangaande een soortgelijke zaak van een monnik in Made. Deze monnik heette Laurentius van den Berge en was op gelijke wijze Made ingekomen.

Zwaluwe vroeg Gosewinus Johannes te mogen houden

Op 16 mei 1607 verschenen in de vergadering van gedeputeerden drie mannen van de dorpen Hooge en Lage Zwaluwe. Een van hen was schout, een ander was secretaris.²² Ze brachten een brief mee die geschreven was door de lieden van de Raad van zijne excellentie en gericht was aan de Classis van Dordrecht. In de brief stond dat het Gosewinus Johannes verboden was om de dienst van de kerken in de voornoemde dorpen nog langer te continueren. Daarom wilden de Raden van de prins dat Hooge en Lage Zwaluwe met een andere bekwame predikant voorzien zouden worden.

De drie mannen van Zwaluwe verklaarden mondeling dat zij graag wilden dat Gosewinus Johannes nog het hele jaar of tenminste tot Sint Jan in de dienst zou voortgaan. Als redenen daarvoor gaven zij de noodzaak van dopen, de publicatie van politieke zaken en niet het minst belangrijk hun verplichting om Gosewinus Johannes zijn gage tot Sint Jan te betalen. De gedeputeerden antwoordden dat zij niet de macht hadden om de aanstelling te prolongeren, omdat het besluit om hem uit zijn ambt te zetten door zijne excellentie genomen was. Aanstaaende zondag moesten de inwoners van Zwaluwe nog geduld hebben met het vaceren van de dienst. De komende week zou men met de Raden van zijne excellentie daarover spreken. Johannes Becius werd bereid gevonden om dat te doen, omdat hij toch al naar Den Haag moest. Aangezien men Zwaluwe niet direct van een nieuwe predikant kon voorzien, moest Johannes Becius aan de Raden van de prins vragen om de dienaars, die om beurten de dienst zouden komen doen, tegen de vijand te beschermen.

De gedeputeerden deden voor deze tijdelijke voorziening een loting tussen de vier waarden om te bepalen wie eerst en wie vervolgens de dienst in Zwaluwe zouden waarnemen tot er een eigen predikant op Zwaluwe zou zijn. Resultaat van de loting was: eerste de Strijense Waard, tweede het eiland (met Klundert en Fijnaart), derde de Zwijndrechtse Waard en vierde de Leegen Waard. De Strijense Waard werd belast met het houden van een loting tussen zijn dienaars om te bepalen wie van hen als eerste, tweede enzovoorts de dienst in Zwaluwe zou waarnemen. Zij moesten naar Zwaluwe gaan zodra de heren van de Raad van de prins hun toestemming gaven om te reizen.

In de vergadering van gedeputeerden van 30 mei 1607 werd nog eens gememooreerd wat er in de vorige vergadering besproken was.²³ De dienst van het Goddelijke woord op Zwaluwe was door loting tussen de predikanten van de Strijense Waard te beurt gevallen aan Bernardus Spanaeus, predikant van Strijen. Hij had het aangenomen en was daar afgelopen zondag geweest. In de naam des Heren had hij op Zwaluwe de predikatie verzorgd. Op verzoek van zijn collega's bracht hij rapport uit van wat hij daar aangetroffen had. Hij vertelde dat hij een groot en ijverig gehoor had. Zij waren afkomstig uit verscheidene dorpen en waren hem met alle beleefdheid tegemoet getreden. De wethouders van Zwaluwe hadden naar hun vermogen alles gedaan om hem op zijn gemak te stellen. Ook hadden zij hem vriendelijk verzocht om het leren van des Heren woord op dezelfde manier te continueren. Zij verfoeiden de beuselingen die de vorige monnik hun had voorgedragen. Aangezien de tweede beurt gevallen was op Olivier Hattemius, predikant in Sint Anthoniepolder, werd deze vriendelijk verzocht en met goede redenen gestimuleerd om zich de volgende zondag in Zwaluwe te vervoegen en daar de dienst te doen.

In dezelfde vergadering meldde Johannes Episcopus dat Louis Meganck, Raadsheer van de prins, op het schrijven van Balthazar Lydius aangaande de monnik op de Made nog geen actie had genomen. De monnik Laurentius van den Berge had zich op de Made vervoegd en preekte daar nu vast. Volgens de huisvrouw van Laurentius vonden de dorpelingen dat die van Dordrecht daar niets mee te maken hadden. Maar Laurentius zelf had in een kladje aan Barthazar Lydius geschreven dat hij bereid was tegemoet te komen aan de wensen van de broeders van de Classis. Daarom besloot men een brief naar hem te sturen waarin hem gezegd werd dat hij dadelijk de dienst in de Made moest verlaten. Andreas Demetrius zou deze brief schrijven.

Op 27 juni 1607 werd tijdens de vergadering van gedeputeerden weer melding gemaakt van een verzoek van die van Zwaluwe om hun paap Gosewinus Johannes te mogen behouden.²⁴ Aangezien dit verzoek gericht was aan de heren Raden van zijne excellentie, vond men dat dit verzoek door de rentmeester Johan van de Corput behandeld moest worden. Deze maakte daar blijkbaar geen haast mee, want tijdens de vergadering van 11 juli 1607 werd besloten om Johan van de Corput te vragen hoe het stond met de zaak van Zwaluwe.²⁵ Op 5 september 1607 werd tijdens de vergadering van gedeputeerden afgesproken dat Johannes Debetius aan

Raadsheer Louis Meganck zou vragen om Gosewinus Johannes van Zwaluwe te weren. Ook zou hij aan Raadsheer Adriaen van Weresteyn vragen om Hooge en Lage Zwaluwe van een predikant te voorzien.²⁶

Verzoek om een sauvegarde

Voordat de Raden van de prins een predikant naar Zwaluwe stuurden, wilden zij er zeker van zijn dat de aartshertogen van Brabant hem daar ongemoeid zouden laten.²⁷ Daarom gaven zij de bestuurders van Zwaluwe opdracht om de in Brussel residerende hertogen namens de ingezetenen van Zwaluwe te verzoeken de predikant sauvegarde te verlenen. Met de aartshertogen van Brabant werden Albrecht van Oostenrijk en zijn vrouw Isabella bedoeld. Isabella was de dochter van Filips II van Spanje die bij haar huwelijk met Albrecht de Zuidelijke Nederlanden als bruidsschat kreeg. Het Zwaluwse rekest werd opgesteld door de schout van Lage Zwaluwe Adriaan Anthonisz. Brant. Hij stelde hierin dat zijne Excellentie Maurits van Nassau, gouverneur over Holland, Zeeland enz., hun pastoor had afgedankt en hem opdracht had gegeven om zich niet meer met de kerkdienst te bemoeien. De schout had gehoord dat Maurits tot dit besluit was gekomen nadat de kerkenraad van Dordrecht hem bericht had dat de Zwaluwse pastoor uit een monnikenklooster kwam, met een non samenwoonde en een ergerlijk levensgedrag vertoonde. De schout merkte verder nog op dat Dordrecht op vele mijlen afstand van Zwaluwe gelegen was, waarmee hij zich impliciet van het Dordtse standpunt distantieerde. Ook schreef de schout dat Maurits de Zwaluwse bestuurders opdracht had gegeven om terstond bij de aartshertogen van Brabant een sauvegarde te vragen voor de predikanten die vanuit Holland in Zwaluwe zouden komen preken en na een eventuele benoeming daar gingen wonen.

De schout besloot dit verzoek zelf in Brussel te gaan indienen. Het was niet de eerste keer dat hij naar Brussel reisde; hij had dat al elf keer eerder gedaan. In Brussel zou ene pater Jan hem assisteren. Ook had hij ter ondersteuning van het verzoek een brief van commissaris Johan Neijen van de Raad en Rekenkamer van prins Maurits gekregen. Om de Brusselse heren gunstig te stemmen, nam hij een gerookte zalm en vier tonnetjes steur mee. Voor het betalen van de te maken kosten leende hij 85 gulden bij Cornelis Pauwels van Sevenberghen. Deze ontving daarvoor 5 procent provisie. De schout vertrok op 26 september 1607 naar Brussel. Daar ontmoette hij op 3 oktober een nazaat van Pieter Cornel. Zijn vader zaliger had nog pensioen tegoed van de Zwaluwse gemeente. De schout overhandigde hem de verschuldigde 36 gulden. De ontmoeting met de aartshertog kon helaas niet doorgaan omdat hij naar Vints was vertrokken. De schout vervoegde zich daarom bij de Raden van de aartshertog. Zij besloten echter het verzoek niet te honoreren. Dat betekende dat de schout onverrichter zake terug kon reizen naar Zwaluwe waar hij op 10 oktober arriveerde. Voor zijn reis declareerde hij, inclusief het aan Cornel betaalde pensioen, 82 gulden en 10 stuivers. De mislukte poging tot het verkrijgen van een sauvegarde voor een predikant kostte de Zwaluwse gemeenschap dus 48 gulden en 15 stuivers.

Kort na zijn terugkeer uit Brussel vertrok de schout op 13 oktober naar Den Haag om daar bij de Raden van prins Maurits rapport uit te brengen over zijn we-dervaren. Ook nu had hij weer een verzoekschrift bij zich namens de ingezetenen van Zwaluwe. Daarin schreef hij dat de ingezetenen van Zwaluwe, ondanks de brief van commissaris Johan Neijen, nul op hun rekest hadden gekregen. Verder merkte hij op dat de ingezetenen van Zwaluwe openlijk begonnen te murmeren, omdat de door Maurits afgedankte pastoor van Zwaluwe Gooswijn Jansz. door het dorpsbe-stuur van Made als predikant was aangenomen en door hen voor goed gehouden werd. Na het gedwongen vertrek van Gooswijn Jansz zaten de Zwaluwnaren al enige tijd *sonder t gehoir van Godes woord* waardoor er *geene vergaderinge en geene proclama-tien* in de kerk konden plaatsvinden en waardoor *de luijden sondaechs in de tavernen loopen ende droncken drincken*. Acht dagen na zijn vertrek naar Den Haag keerde de schout terug in Zwaluwe. Voor deze reis declareerde hij 20 gulden en 18 stuivers.

Zwaluwe vroeg om een nieuwe predikant

Blijkbaar had het bezoek van Adriaan Anthonisz. Brant aan de Raden van de prins niet het gewenste resultaat opgeleverd, want kort daarna reisde hij weer af naar Dordrecht. Tijdens de classisvergadering, die daar van 6 tot 8 november 1607 werd gehouden, verscheen hij samen met de schout van Hooge Zwaluwe. Hij was verge-zeld van een aantal inwoners van Hooge en Lage Zwaluwe.²⁸ Zij overlegden een verzoek dat zij gericht hadden aan de leden van de raad en de rekeningen van zijne excellentie. Daarin stelden zij dat de twee dorpen grote schade leden, zowel in ker-kelijke als politieke zaken, door het ontberen van een kerkdienaar. Verder verzoch-ten zij de Classis om aan hun verzoek aan de raad en rekeningen van zijne excellen-tie een missive toe te voegen om op die manier sneller het gewenste eindresultaat van hun noodzakelijk en christelijk verzoek te verkrijgen. De Classis willigde dit verzoek in en gaf Johannes Becius, die eerder bij deze zaak betrokken was, opdracht om namens de Classis een missive te schrijven en deze bij het verzoek van de wet-houders te voegen. Verder werd in deze vergadering besloten dat Abrahamus Gillisz Muysenholius, predikant te Breda, bij de Raden van zijne excellentie moest navra-gen wat er gedaan was met het verwijderen van Gosewinus Johannes.

Tijdens de vergadering van 28 november 1607 vertelden Balthazar Lydius en Andreas Demetrius dat ze met rentmeester Johan van de Corput hadden gespro-ken.²⁹ Zij vernamen van hem dat de gage voor het houden van de kerkdienst in Zwaluwe wel gevonden zou worden. Maar de broeders hadden gemeld dat er een sauvegarde nodig was om daar ter plekke te wonen. Aangezien deze sauvegarde er nog steeds niet was, bleef het daar bij steken. Dan lezen we zo'n anderhalf jaar niets meer over deze zaak. Pas na de tekening van het Twaalfjarig Bestand, op 9 april 1609 te Antwerpen, durfde men een predikant zonder sauvegarde naar Zwaluwe te sturen.

Tijdens de classisvergadering in Alblasterdam van 28 en 29 april 1609 werd ge-meld dat er onder de jurisdictie Zuid-Holland enkele kerken open vielen.³⁰ Daarom

werden Johannes Becius en Johannes Episcopijs verzocht om namens de Classis een rekest aan de edele heren staten van Zuid-Holland te zenden om de papen in deze plaatsen te weren zodat ook daar het licht van het evangelie mocht doorbreken. Aangezien Zwaluwe al leeg was, werd besloten om deze plaats vanaf aanstaande zondag binnen acht dagen te bedienen met een predikatie. Abrahamus Costerus, predikant te Barendrecht, en Gotthardus Pierius, predikant te Zwijndrecht, hadden zich vrijwillig aangeboden om elk drie zondagen, de een na de ander, tijdens de dienst op Zwaluwe het evangelie te prediken. Zij zouden daartoe een brief van de Classis meekrijgen die zij aan de schout en de gerechten van deze plaatsen konden overhandigen. Om Zwaluwe en andere plaatsen te bedienen, werden ook voorgedragen Cornelis Polletz., predikant te Uitwijk, Nathan Vajus en Justus Busonius, beiden proponent. Men zou op basis van de getuigenissen die men van hen hoorde, bepalen wie men daar het best kon benoemen.

Op de classisvergadering van 16 en 17 juni 1609 in Strijen werd gemeld dat de predikatie in Zwaluwe en Made verzorgd ging worden door Cornelis Simonides, predikant te Maasdam, Wilhelmus Bastingius, predikant te Heinenoord, en Phillipus Nysius, predikant te Klaaswaal. Zij zouden dat elk voor veertien dagen doen.³¹

Student David Lowijck

Tijdens de vergadering van gedeputeerden, op 15 juli 1609, werd besloten dat iedere gedeputeerde in zijn ring zou navragen wie er naar Zwaluwe overgeplaatst wilde worden.³² Als niemand dat wilde zou men enige studenten voorstellen, die al in het classisboek opgetekend waren om naar de een of andere plaats uitgezonden te worden, om hun gaven in Zwaluwe te laten horen. Blijkbaar wilde niemand overgeplaatst worden, want in de notulen van de vergadering van 26 augustus 1609 lezen we dat student David Lowijck zijn gaven op Zwaluwe zou laten horen.³³

Op 23 september 1609 werd tijdens de vergadering van gedeputeerden gemeld dat die van Zwaluwe aan enkelen van hen persoonlijk te kennen hadden gegeven dat ze liever een geoefende dienaar zouden krijgen, hoewel zij niets hadden tegen de gaven en persoon van David Lowijck.³⁴ In de vergadering van 7 oktober 1609 bleek dat Abrahamus Mellinus, predikant te Sint Anthoniepolder, aan een gedeputeerde verteld had dat die van Zwaluwe Cornelis Hanecopijs, predikant te Brandwijk en Molenaarsgraaf, als hun predikant wilden hebben.³⁵ Hermes Celosse, predikant te Hendrik-Ido-Ambacht, schreef namens de gedeputeerden aan Cornelis Hanecopijs dat hij hem daarover wilde spreken. Thomas Laurentius, predikant te Bleskensgraaf, zou hem de brief overhandigen en hem ook mondeling daartoe proberen te bewegen.

Op 21 oktober 1609 verscheen een Zwaluwenaar in de vergadering van gedeputeerden.³⁶ Uit naam van de magistraat deed hij het verzoek om David Lowijck nog eenmaal bij hen te mogen horen. De gedeputeerden stemden daar niet mee in omdat ze dat niet in het belang van de jonge student vonden. Hermes Celosse zou naar

Zwaluwe reizen om daar met de magistraat te spreken. Hij wilde van de magistraat weten hoe het daar met de kerk ging en of er hoop was om Lowijck daar als predikant aan te nemen. In de volgende classisvergadering zou hij daar rapport van uitbrengen.

De nieuwe predikant Abrahamus Costerus

In de classisvergadering van 3 tot 5 november 1609 te Oud-Beijerland verscheen Quiry Jobsoen van Zwaluwe als volkomen procuratie, last en bevel hebbende van de schout, gerechten en gemene ingezetenen van Hooge en Lage Zwaluwe, om met de Classis over een kerkdienaar te onderhandelen.³⁷ Hij verklaarde dat die van Zwaluwe hun ogen hadden laten vallen op Abrahamus Costerus. Daarom verzocht hij de Classis Costerus te overtuigen om zich daar als kerkdienaar te laten aanstellen. Nadat de vergadering met Costerus had gesproken en verschillende discussies met hem daarover had gevoerd, had Costerus toegestaan en ingewilligd om hem in Zwaluwe *te laten gebruiken voor de dienst van het Goddelijke woord*. De gedeputeerden zouden met de kerkenraad en magistraat van Barendrecht spreken om Costerus toe te staan hen te verlaten.

De gedeputeerden rapporteerden in de vergadering van 20 november 1609 dat zij in het dorp Barendrecht waren geweest.³⁸ Van de kerkenraad en gerechten aldaar hadden zij vernomen dat Abrahamus Costerus zijn beroep op Zwaluwe zou volgen, hoewel zij hem zeer graag hadden willen houden als de hoge nood van die van Zwaluwe het niet vereiste. Insgelijks had de Edele Heer van Langerak, ambachtsheer van Camisse et cetera, daarin bewilligd. Johannes Becius had hem dat op last van de Classis verzocht. Zij zouden ook aan de Edele Heer van Langerak schrijven over het beroep van David Lowijck. Dat beroep verliep succesvol want David Lowijck werd in 1610 de nieuwe predikant van Barendrecht.

Op 9 maart 1610 vroeg Abrahamus Costerus tijdens de classisvergadering te Dordrecht of de broeders het goed vonden dat hij het avondmaal van de Heer op Zwaluwe met Pasen hield.³⁹ Men gaf hem als antwoord dat hij zich naar bevind van zaken moest gedragen. Tijdens de classisvergadering van 20 tot 22 april 1610 te Sliedrecht werd besloten dat het voorstellen van Abrahamus Costerus komende zondag zou geschieden door Johannes Episcopus⁴⁰. Veertien dagen daarna zou de bevestiging door dezelfde geschieden, maar Lotus Ipendam, vanaf 1610 predikant te Made, nam Episcopus waar. Na deze bevestiging had Zwaluwe dan eindelijk een predikant die ook door de Classis Dordrecht als zodanig erkend werd.

Conclusies

Al in 1592 was de reformatie in Zwaluwe een feit. De predikaties werden in 1594 verzorgd door meester Peter Michielsz. Hij ontving daarvoor een gage van de prins van Oranje en een vergoeding voor zijn levensonderhoud van de wethouders van Zwaluwe. Zowel de prins als de Zwaluwse wethouders noemden hem predi-

kant. Daaruit kunnen we concluderen dat Zwaluwe al voor 1604 een predikant had. Tot nu toe werd namelijk aangenomen dat Gosewinus Johannes de eerste predikant van Zwaluwe was. Hij verscheen in 1604 in Zwaluwe en bleek na ondervraging door gedeputeerden van de Classis Dordrecht nog geen overtuigde protestant te zijn. Het was voor hem blijkbaar moeilijk om het katholieke gedachtegoed geheel los te laten. Toch kun je hem ook geen pastoor noemen, aangezien hij zich op vele belangrijke punten distantieerde van de pauselijke leer en voorschriften. De Zwaluwnaren wilden hem graag nog enige tijd als hun herder houden, maar prins Maurits, op advies van de Classis Dordrecht, dwong hem zijn ambt neer te leggen. Het was echter nog te onveilig om een nieuwe predikant naar Zwaluwe te sturen. Pas na de tekening van het Twaalfjarig Bestand, op 9 april 1609 te Antwerpen, durfde men een predikant zonder sauvegarde naar Zwaluwe te laten gaan. Dat was Abrahamus Costerus, de eerste kerkdienaar van Zwaluwe die ook door de Classis Dordrecht als predikant erkend werd.

5. Dordrecht anno 1607

AANTEKENINGEN

1. A.R. Hulst: 'Onze kerk van drie eeuwen', *Nederlands Hervormde Gemeente Hooge Zwaluwe* (1941).
2. J. Roelevink: 'Classicale acta, 1573-1620' (CA), Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (ING) ('s-Gravenhage, 1991).
3. Nationaal Archief (NA), Nassause Domeinraad (ND), Rentmeestersrekeningen van Hooge Zwaluwe.
4. NDA, ND, inv.nr. 7766, folio 45-46v.
5. Ibidem.
6. NDA, ND, inv.nr. 7764, folio 48.
7. NDA, ND, inv.nr. 7765, folio 50.
8. Zie aantekening 4.
9. A. Delahaye: 'De Hervormde kerk van Hooge Zwaluwe', in: *De Heren XVII van Nassau Brabant*, (Publikaties van het Archivariaat Nassau Brabant 50/52), 51-72.
10. CA, ING, Inleiding.
11. CA, ING, 158.
12. CA, ING, 242.
13. CA, ING, 245.
14. CA, ING, 250.
15. CA, ING, 251.
16. CA, ING, 251-253.
17. Detail van een kaart met de titel: "Nova Brabantiae Ducatus Tabula", uitgegeven door Judocus Hondius (1563-1612). Gepubliceerd in: D.R. Duncker en H. Weiss, *Het Hertogdom Brabant in kaart en prent*, (Tielt, 1983), 41-42.
18. http://utopia.ision.nl/users/ikedl/chant/ike/churches/Wilhelmieten_cho.htm
19. Detail van een kaart uit: "Theatrum Orbis Terrarum" van Abraham Ortelius, Antwerpen, 1592. Gepubliceerd in: J. Bossu, *Vlaanderen in oude kaarten: drie eeuwen cartografie*, (Tielt, 1983).
20. CA, ING, 254.
21. CA, ING, 262.
22. CA, ING, 265-266.
23. CA, ING, 266.
24. CA, ING, 273.
25. CA, ING, 275.
26. CA, ING, 283.
27. Regionaal Archief Tilburg, Archief van de Hervormde Gemeente der beide Zwaluwen, inv.nr. 35.
28. CA, ING, 287-290.
29. CA, ING, 294.
30. CA, ING, 347.
31. CA, ING, 356.
32. CA, ING, 361.
33. CA, ING, 368.
34. CA, ING, 370.
35. CA, ING, 371.
36. CA, ING, 372.
37. CA, ING, 375-376.
38. CA, ING, 382.
39. CA, ING, 394.
40. CA, ING, 400.